

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора педагогічних наук, професора
ЛАВРІНЕНКА Олександра Андрійовича на дисертацію
**КРАВЧУК Оксани Володимирівни «Розвиток новаторського руху
в історії освіти України ХХ ст.»**, подану на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук за спеціальністю
13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

В умовах реформування освітньої галузі України надзвичайної важливості набуває особистість учителя, зокрема рівень її педагогічної майстерності в процесі набуття професійного досвіду. Беззаперечно, що можна бути професійно компетентним педагогом – вільно орієнтуватися в предметній сфері, системно сприймати і діяти в педагогічній реальності, мати особистісно-гуманітарну орієнтацію (на відміну від технократичної), вміти узагальнювати і передавати свій досвід іншим колегам, бути здатним до рефлексії, володіти сучасними педагогічними технологіями, але при цьому не бути майстром, а залишатися добротним ремісником.

Стати майстром педагогічної і виховної справи – означає оволодіти особистісною професійною неповторністю й унікальністю, своїм стилем діяльності, концептуальністю професійного мислення. У справжнього майстра-педагога з'являється своя авторська система, своя школа, свої послідовники.

За всі роки незалежності вітчизняна освіта підійшла до масового усвідомлення ролі педагога в інноваційному оновленні суспільства і необхідності перебудови на цій основі системи його професійної підготовки. Робиться ставка на активного перетворювача дійсності, носія культурних цінностей і гуманітарних пріоритетів. Уже зараз помітні слабкі місця професійної підготовки вчителя, вихователя, викладача вищої школи для нейтралізації яких необхідно забезпечити реальну підготовку:

– педагога-дослідника, який володіє методами наукового пізнання й інтерпретації даних, здатного до мета-предметного осмислення навчального матеріалу;

– педагога, який вільно володіє іноземною мовою й комп'ютерними технологіями;

– педагога-психолога, здатного бачити в особі вихованця, передусім, людину з усіма її особливостями, бажаннями й проблемами, і лише потім – студента, суб'єкта учіння й виховання;

– педагога, здатного по-новому організувати учіння, підготувати масу випускників, із середовища яких рекрутуватимуться не лише творці інтелектуальних ресурсів, особливо наукових знань, але й реципієнти, здатні перетворити ці знання в технологічні інновації й високо-конкурентні продукти й послуги;

– педагога-майстра, який виокремлюється спеціальними професійними якостями й уміннями, універсалізмом, достатнім орієнтуванням у професійній сфері для задоволення інтересів своїх учнів, стабільними

освітніми й виховними досягненнями, широким колом однодумців, помічників, молодих послідовників – наслідувачів його досвіду.

Вищий рівень педагогічної майстерності характеризується збагаченням дії педагога-майстра новими формами, методами, засобами, що суттєво підвищують ефективність педагогічного процесу, а отже, якість освіти. Особливо обдаровані вчителі-професіонали розвивають педагогічне новаторство, яке вирізняється новизною й оригінальністю підходів. Найбільш яскраві представники педагогів-новаторів – О.Захаренко, А.Макаренко, В.Сухомлинський, І.Ткаченко, В.Шаталов, К.Ушинський та ін.

Новаторська педагогічна діяльність передбачає створення або розроблення нових ідей, методів, методик, технологій, програм тощо, які відкривають принципово нове в педагогічній науці та практиці. Результатом такої діяльності педагогів-новаторів є принципово новий освітній продукт та накопичений новаторський педагогічний досвід. Він містить інновації теоретико-методологічного характеру: нові концепції, теорії, системи, цілісні авторські методики; нові технології навчально-виховної та управлінської діяльності; нові навчальні курси, посібники, підручники. Цей тип інновацій якісно змінює мету, завдання, наукові підходи, принципи, а також структуру освітнього процесу.

З огляду на вищезазначене, актуальність дисертації О.В.Кравчук є беззаперечною, оскільки в Україні впродовж ХХ ст. виникли нові, оригінальні, неповторні авторські педагогічні системи, що й сьогодні достатньо актуальні, а їх творча інтерпретація, системне осмислення й упровадження в практику потребують наукового обґрунтування, систематизації, належного теоретико-методологічного підґрунтя.

Дисертантка, послуговуючись провідними методами історико-педагогічного пошуку, справедливо доводить, що новаторська науково-теоретична діяльність видатних українських педагогів ХХ ст. спонукає сучасних науковців до розгляду феномену професіоналізму вчителя-вихователя й професіогенезу людини в цілому. Становлення інституту педагогічного новаторства відбувалося в епоху тоталітаризму, репресивна система тримала його в жорстких тенетах, але всупереч зовнішньому авторитарному тискові педагоги-новатори були великими гуманістами своєї епохи. Їхня педагогічна спадщина настільки новаторська, що поставлені й розроблені ним завдання випередили тогочасну педагогіку на століття. Діяльність і погляди українських педагогів-новаторів виявили значний вплив на розвиток виховних систем, створили нову філософію виховання, орієнтовану на олюднення власне виховного процесу і водночас його середовища. Вони заклали підвалини розуміння педагогічної майстерності як невід'ємної складової професійної підготовки майбутнього вчителя, зробивши перші кроки у застосуванні педагогічної технології й техніки, які сприяли вирішенню найважливіших виховних і освітніх завдань.

Варто відзначити і той факт, що О.В. Кравчук під час роботи над дисертацією послуговувалася потребою розширення на теоретичному рівні історико-педагогічних знань про специфіку становлення етико-антропологічних та духовно-педагогічних ідеалів українських педагогів-новаторів ХХ ст., особливостей формування місії, завдань і принципів учіння й виховання підростаючого покоління, що є вельми актуальними й сьогодні.

Об'єкт, предмет, мета дослідження не викликають жодних заперечень. Авторкою дисертації чітко сформульовані завдання дослідження й кожне із завдань логічно випливає з попереднього. Всі означені завдання дисертації орієнтовані на результат.

О.В. Кравчук достатньо чітко обґрунтовані хронологічні й територіальні межі дослідження, причому авторка дисертації справедливо в тексті роботи виходить за історичні рамки, оскільки прогресивні ідеї та досвід національної новаторської педагогіки збіглого ХХ ст. простежує і в сучасних парадигмах освіти і виховання.

Слід акцентувати увагу на фундаментальній джерельній базі дослідження. Вражають системність і послідовність використання семи визначених груп першоджерел: законодавчо-нормативних документів з розвитку освіти України розглядуваного періоду; численних архівних джерел із фондів провідних архівних установ України; наукових праць педагогів-новаторів; інформаційно-методичних матеріалів Інститутів післядипломної педагогічної освіти; персонографічних видань; педагогічної періодики; інтернет-ресурсів освітніх установ тощо.

Беззаперечною є й наукова новизна та теоретичне значення дисертації, що характеризує змістову сторону отриманих результатів і відображає нові теоретичні положення та практичні рекомендації, які раніше не були зафіксовані в теорії та історії педагогіки. Дисертанткою уперше в педагогічній науці виявлено й обґрунтовано провідні тенденції новаторського руху в історичному поступі України; визначено суспільно-політичні та організаційно-педагогічні передумови зародження новаторського руху в Україні визначеного періоду. О.В. Кравчук однією з перших дослідників на належному теоретико-методологічному рівні проаналізувала тенденції й особливості, закономірності й суперечності розвитку новаторських педагогічних ідей, визначила провідні підходи педагогів-новаторів до освіти й виховання підростаючого покоління, окреслила перспективи використання прогресивних ідей і досвіду новаторської педагогіки для розв'язання сучасних освітньо-виховних проблем.

Необхідно відзначити й практичну значущість дисертації, адже представлений О.В. Кравчук значний масив фактологічного історико-педагогічного матеріалу спонукає до його потужного використання сучасними дослідниками теорії та історії педагогіки, які в подальшому досліджуватимуть феномен педагогічного новаторства на регіональному рівні, при розгляді становлення особистості окремих педагогічних персоналій, а теоретичні висновки, авторські визначення окремих

педагогічних і психологічних дефініцій можна впроваджувати в курси “Основи педагогічної майстерності”, “Історія педагогіки”, “Порівняльна педагогіка”, “Сучасні педагогічні технології”, “Методологія та методика наукових досліджень” тощо, спецкурси та спецсемінари для студентів педагогічних вищих закладів освіти.

Науковий апарат дисертації побудований чітко, логічно послідовно і є конструктивно завершеним. Представлена робота вирізняється логічністю, цілісністю, послідовністю викладу матеріалу.

Дисертація складається з анотації, вступу, п’яти розділів, висновків до кожного з розділів, загальних висновків, додатків, списку використаних джерел. Слід відзначити струнку й продуману її структуру: кожен наступний розділ органічно пов’язаний із попереднім.

У першому розділі дисертації – *«Теоретико-методологічні основи дослідження розвитку педагогічного новаторського руху в історії освіти України ХХ ст.»* О.В. Кравчук охарактеризовано генезу розвитку новаторського руху в Україні впродовж ХХ ст., здійснено історіографічний та персонографічний аналіз, схарактеризовано поняттєво-категорійний апарат дослідження.

Розкриваючи в розділі сутність та зміст феномену українського педагогічного новаторства, дисертантка опосередковано звертається до необхідності розгляду уявлень про педагога-автора, зокрема здійснюючи аналіз векторів як передового педагогічного досвіду, так і педагогічних нововведень. Нині є немало досліджень, присвячених авторській позиції вчителя в яких обґрунтовано створення цілісної системи педагогічної діяльності і дії вчителя як вищого рівня його професійної майстерності. Автори вважають, що поняття «система» у цьому зв’язку є загальнометодологічною категорією і розуміють під нею складене із частин ціле, сукупність елементів, що знаходяться у взаємозв’язку, взаємодії один з одним і утворюють єдність. Причому властивості системи не зводяться ними до суми властивостей і якості елементів, що входять до її складу.

Послугуючись наведеними методологічними основами, О.В. Кравчук звертається до розгляду безпосередньо авторської педагогічної системи з позицій особистісного підходу. Цілісний аналіз першого розділу дозволяє констатувати, що дисертантка, визначаючи теоретико-методологічні основи новаторського руху, справедливо акцентує увагу на провідних аспектах діяльності педагогів-новаторів:

- цільова орієнтація на цілісну особистість дитини як самоцінність;
- змістовий – авторизовані варіанти навчальних курсів, орієнтовані на особливості учнів і їхні власні особистісні переваги;
- процесуальний – погодженість методики і змісту, адекватні особистісному розумінню і стилю;
- професійно-особистісний – актуалізація таких умінь і особистісних якостей, які характеризують унікальність і неповторність учителя, його режисерську і акторську майстерність, рефлексію згідно з власною, ексклюзивною педагогічною діяльністю й дією.

Заслуговує на увагу комплексне опрацювання й авторська інтерпретація законодавчих та нормативних державних документів, що впродовж ХХ ст. регламентували професійну підготовку вчительських кадрів, спонукали прогресивних діячів освіти до пошуку нестандартних, нетрадиційних, новаторських форм і методів учіння й виховання.

Другий розділ дисертації – *«Становлення новаторського руху в педагогічній практиці ХХ ст.»* присвячений характеристиці передумов становлення педагогічного новаторства в Україні та обґрунтуванню періодизації цього феномену. О.В. Кравчук на основі системного й цілісного аналізу історичного поступу України справедливо доводить тезу про те, що вчитель в особистісно-орієнтованому освітньому процесі стає автором (співавтором) цілей, змісту, форм і методів педагогічної взаємодії, творцем такої освітньої ситуації, в якій реалізуються його особистісні функції і затребувана особистість учнів. В умовах особистісної орієнтації освіти сама педагогічна діяльність має авторську природу, бо педагогічна технологія не може штучно привноситися ззовні, а народжується у власному досвіді вчителя. Крім того особистість учителя є одним із джерел цілепокладання, а це означає, що зміст особистісно орієнтованої освіти, включаючи в себе особистісний досвід самого вчителя, в іншій формі, як авторській, існувати не може. Набуття особистісного досвіду, тобто досвіду рефлексії, вибору життєвих цінностей, прийняття відповідальних і нестандартних рішень можливе лише в ситуації, яка затребує вияви особистісної позиції учителя і учня. Створення такої ситуації – також процес авторський, що вимагає вияву суб'єктивності вчителя.

Ретроспективний, логіко-системний аналіз передумов становлення феномену педагогічного новаторства в Україні ХХ ст. дозволив авторці визначити, що в широкому значенні педагогіка новаторів – це ідеологія новизни й методологія в новій педагогіці, джерелами якої виступають філософія (вчення про людину, реальне, життєве застосування основних положень у теорії й практиці навчання й виховання), гуманістична традиція російської й української педагогічної думки, класиками якої були В. Белінський, Ф. Достоєвський, А. Макаренко, В. Сухомлинський, Л. Толстой, К. Ушинський, С. Шацький та інші, а також гуманістична спадщина зарубіжної прогресивної педагогіки, представниками якої були Я. Корчак, М. Оуен, Й. Песталоцці, Ж-Ж. Руссо, А. де Сент-Екзюпері, Ш. Фур'є та інші.

Комплексний аналіз широкого спектру джерел дозволив дисертантці у розділі обґрунтувати періодизацію новаторського педагогічного руху в Україні ХХ ст., виокремивши п'ять етапів. Авторка на достатньому науковому рівні зуміла детально охарактеризувати кожен із визначених етапів і окреслити особливості розвитку новаторського педагогічного руху.

У третьому розділі – *«Розвиток педагогічного новаторського руху в Україні в першій половині ХХ ст.»* О.В. Кравчук розкрито вплив ідей зарубіжної педагогіки на становлення новаторського педагогічного руху в

Україні, а також здійснена характеристика проблематики упровадження інноваційних методик у шкільну практику 20–30-х рр. ХХ ст.

Історіографічний аналіз, здійснений дисертанткою у розділі, доводить тезу про те, що 20-ті – початок 30-х років ХХ ст. – період в історії вітчизняної педагогіки, коли утворилася ціла низка концепцій та методик наукового вивчення професії вчителя. За основу розробки професіограми вчительської професії українські вчені взяли теоретико-методологічні підходи Е. Лінде, Ф. Ганзберга, Г. Шарельмана, Е. Вебера – представників західноєвропейського напрямку педагогіки “Personliehkeits Pedagogik”. Розробкою наукових засад новаторської педагогіки та втілення ідей педагогів-новаторів у практику опікувався створений у 1926 р. Науково-дослідний Інститут педагогіки як основний центр педагогічної науки в Україні. Науковці УНДІПу, серед яких були видатні діячі вітчизняної педагогічної науки – О. Астряб, О. Залужний, С. Литвинов, Я. Мамонтов, А. Мандрика, Д. Ніколенко, О. Попов, Я. Ряпо, І. Соколянський та інші багато зробили для утвердження інноваційних педагогічних ідей в систему учіння і виховання.

О.В. Кравчук у розділі досить детально здійснила аналіз як позитивних, так і негативних тенденцій становлення новаторського педагогічного руху в 20–30-х рр. ХХ ст., виокремивши причини і наслідки, перешкоди і численні успіхи, що супроводжували передову українську педагогічну громадськість у розглядуваний період.

У четвертому розділі дисертації – *«Розвиток напрямів педагогічного новаторства в Україні другої половини ХХ ст.»* дисертанткою розкрито принципи гуманізації освіти як провідного складника новаторських пошуків. Педагогічні принципи українських педагогів-новаторів 60–70-х років ХХ ст., зокрема ідеї співпраці, гуманності, олюднення знань, гласності, високого рівня професійного спілкування, колективізму, випереджуючого навчання і практичний досвід стали підвалинами при підготовці вчителя-професіонала, вчителя-майстра в практиці роботи багатьох вищих педагогічних закладів, їх детального вивчення, осмислення і творчого застосування.

Історія засвідчує, що інноваційний педагогічний досвід завжди виникав паралельно з проблемами формування естетичної культури (А. Макаренко, В. Сухомлинський, К. Ушинський, С. Шацький). Відсутність цієї необхідної єдності – включення особистості в практично ще несформоване довкілля культури, пов'язане з особистісними переживаннями, навіть особистісними кризами. Подібне явище має місце в процесі включення вчителя в інноваційну діяльність, яка стає для багатьох педагогів-практиків непосильною, бо вони до такої діяльності у вищих педагогічних закладах освіти не готуються.

О.В. Кравчук у розділі справедливо доводить тезу про те, що головним складником учителів-новаторів у розглядуваний період стало усвідомлення ідеї демократизації педагогічних взаємин у широкому значенні цього слова як специфічного виду суспільних відносин, що реалізуються у сфері виховання й освіти. Ядром цього процесу є педагогіка співробітництва, що

вимагає переосмислення не лише відносин, але й структури пізнавальних операцій, логіки колективного здобуття знань і самостійної роботи. Педагогіка співробітництва створена, вироблена знизу, тобто самими вчителями-практиками, а не спущена у вигляді методичних листів і вказівок. Вона виникла як протест живого вчителя проти омертвілої адміністративної педагогіки, яка виходить з того, що вчитель знає, що робити учневі, а учню відводиться роль безініціативної, неслухняної свавільної істоти і звідси – необхідність постійного й безупинного контролю та підпорядкування. Проте педагоги-новатори, висунувши ідею співробітництва на перший план, конкретизували її, показали, якими дидактичними і виховними методами можна домагатися залучення дітей до спільної праці з дорослими. Вони йдуть не з предметом до дітей, а з дітьми до предмета.

П'ятий розділ дисертації – *«Історія популяризації та впровадження передового педагогічного досвіду в практику українського шкільництва»* присвячений проблемам вивчення, узагальнення й поширення передового педагогічного досвіду, що повинен стати надбанням масової практики. О.В. Кравчук у розділі науково обгрунтовано доводить, що метою виявлення, вивчення, узагальнення та поширення ППД є популяризація інноваційних педагогічних технологій та всебічне їх упровадження у педагогічну практику, підвищення фахового рівня керівних і педагогічних працівників, підготовка вчителів нової генерації, які здатні розробляти і використовувати у навчальному процесі нові технології навчання. Основні завдання виявлення, вивчення, узагальнення та поширення ППД, на переконання авторки дисертації, полягають у стимулюванні інноваційних процесів управління навчальними закладами та сприянні розвитку управлінської та педагогічної майстерності, розвитку педагогічної науки, провідними принципами виявлення, вивчення, узагальнення та поширення ППД є законність, науковість, гласність, толерантність, комплексність, планомірність, нормативність, безперервність.

У розділі здійснено комплексний аналіз процесу популяризації та поширення інноваційних педагогічних ідей та здобутків прогресивних українських педагогів у педагогічній пресі другої половини ХХ ст., зокрема в центральних та регіональних друкованих виданнях.

Аналіз розділу дозволяє стверджувати, що досвід конкретного вчителя як педагогічна модель заслуговує на пильну увагу з боку керівників шкіл і дошкільних закладів, організаторів методичної роботи. А звідси – виявлення, вивчення, узагальнення, схвалення, поширення передового педагогічного досвіду має бути систематичним, послідовним і цілісним.

Матеріал, поданий у розділі, спонукає стверджувати, що економічні, соціально-політичні і суспільні процеси призвели у вітчизняній освіті до загрозливої ситуації, за якою проглядаються ознаки деградації молодого покоління, духовного і фізичного збідніння самої людини. Все очевиднішою стає необхідність невідкладних заходів щодо збереження системи освіти і нагромаджених вітчизняною школою та педагогічною наукою традицій і досвіду. Суспільству слід визначити пріоритетне ставлення до освіти, до

соціальної місії вчителя. Вчитель – це той основний стрижень духовної культури, від якого залежить не лише те, якими ми є сьогодні, але й те, якими ми будемо в майбутньому. Завтрашній день України буде багато в чому визначатися рівнем освіти і професійної підготовки сучасного молодого покоління, його світоглядної позиції, бажанням і вмінням брати активну участь у відродженні України.

Можна з упевненістю констатувати про дотримання О.В. Кравчук логічної коректності інформації, науково обґрунтованого рівня аргументації у встановленні істинності тверджень, причинно-наслідкових зв'язків. Висновки до розділів та загальні висновки містять належну оцінку результатів роботи з точки зору їх відповідності поставленим завданням.

Позитивно оцінюючи наукові результати дисертації, їх ґрунтовність і конструктивність, наукову новизну та практичну значущість, у контексті наукової дискусії вважаємо за необхідне висловити деякі побажання:

1. Уважаємо за потрібне акцентувати увагу на тому, що в I-му розділі дисертації – «Теоретико-методологічні основи дослідження розвитку педагогічного новаторського руху в історії освіти України ХХ ст.» не в повній мірі розкриті аспекти методології, зокрема залучення евристичного потенціалу для розв'язання науково-дослідницьких завдань, не обґрунтовані емпіричні, загальнонаукові й спеціальні методи, інструментарій яких дозволив усебічно вивчити та проаналізувати досліджувану історико-педагогічну проблему, оптимально використати архівні першоджерела, опубліковані документи, наукову літературу та матеріали періодики.

2. Авторка дисертації послуговується дещо спрощеним і тенденційним підходом щодо періодизації, беручи до уваги визначення лише етапів в межах єдиного періоду, окресленого верхньою і нижньою хронологічними межами. На наше переконання доцільніше було б у авторській періодизації виділити й обґрунтувати окремі періоди, а в межах кожного періоду – етапи. Така періодизація відповідала б сучасним загальноприйнятим методологічним підходам до історико-педагогічних досліджень.

3. Варто звернути увагу на визначення дисертанткою хронологічних меж дослідження, оскільки як нижня, так і верхня хронологічні межі мають бути обґрунтовані й підкріплені не якимись загальними подіями, фактами чи передумовами, а конкретними державними нормативно-правовими актами, що регулювали в розглядуваний період виникнення, припинення діяльності, поступ тощо (з огляду на тему дисертації – конкретного педагогічного феномену чи явища).

4. Слід відзначити, що в меті дослідження заявлено про виявлення і розкриття провідних тенденцій розвитку новаторського руху в історії освіти України ХХ ст. Логічним було б це відобразити і в завданнях дослідження, а у висновках обґрунтувати й чітко структурувати основні та другорядні, позитивні й негативні тенденції, причому пов'язати кожен із визначених тенденцій із конкретним історичним періодом (етапом).

5. Дисертантка заявляє про здійснений аналіз історіографії проблеми, проте в тексті дисертації і в авторефераті ми не знаходимо обґрунтованих

методологічних принципів і підходів до історіографії, періодизації історіографії щодо теми дослідження, групування джерельної бази тощо.

6. Уважаємо достатньо спрощеним розгляд феномену педагогічного новаторства поза педагогічною майстерністю, що поправу є національним надбанням. Дисертантка необґрунтовано, на наше переконання, уникає висвітлення й інтерпретації новаторського поступу полтавської школи педагогічної майстерності, зокрема фундатора цієї школи – Івана Зязюна, який зробив достатньо багато для теоретико-методологічного обґрунтування передового педагогічного досвіду і, зокрема досвіду провідних українських педагогів-новаторів.

Проте, висловлені побажання мають дискусійний характер і рекомендаційне спрямування, а відтак не знижують загальної позитивної оцінки проведеного О.В. Кравчук дослідження.

Висновок. Дисертація **Кравчук Оксани Володимирівни «Розвиток новаторського руху в історії освіти України ХХ ст.»**, є самостійним, актуальним та достовірним дослідженням, яке на високому науково-методологічному і теоретичному рівні розв'язує проблеми розвитку новаторського руху в історичному поступі освітньої системи України. За актуальністю, науковою новизною, вірогідністю та практичною цінністю, змістом і оформленням робота повністю відповідає вимогам пп. 9, 11, 12, 13, 15 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 року за № 567 щодо кандидатських і докторських дисертацій зі змінами, внесеними Постановами Кабінету Міністрів України від 19.08.2015 р. за № 656 та від 30.12.2015 за № 1159, а її авторка – **Кравчук Оксана Володимирівна** заслуговує на присудження наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки.

Офіційний опонент, доктор педагогічних наук, професор, завідувач відділу теорії і практики педагогічної освіти Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України

